Drie Griekse kerken in Centraal-Afrika: Russische Herinneringsplaatsen

Trois églises grecques en Afrique centrale : lieux de mémoire russes

Vladimir Ronin

Traducteur : Anneleen Spiessens

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/5834>

DOI : 10.4000/temoigner.5834

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 2 avril 2017

Pagination : 154-159

ISBN : 978-2-930953-00-7

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Vladimir Ronin, «Drie Griekse kerken in Centraal-Afrika: Russische Herinneringsplaatsen», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 124 | 2017, Online op 30 novembre 2021, geraadpleegd op 01 décembre 2021. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/5834> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.5834>

Herinneringsplek

DRIE GRIEKSE KERKEN IN CENTRAAL-AFRIKA: RUSSISCHE HERINNERINGSPLAATSEN

Tussen 1870 en 1970 trokken meer dan 700 mannen en vrouwen uit het Russische Keizerrijk naar de Belgische bezittingen in Centraal-Afrika.

De meeste van die voormalige onderdanen van de tsar begonnen aan hun koloniaal avontuur na de revolutie van 1917 en de burgeroorlog in Rusland. Met duizenden vluchtten ze naar België, en het is van daaruit dat ze vervolgens naar Afrika trokken. Ingenieurs, artsen, landbouwkundigen, hydrografen, geologen, technici, ondernemers: allen hebben ze een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het vroegere Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi, niet alleen in de koloniale tijd maar ook daarna.

Om het leven van de Russische emigranten in zwart-Afrika te reconstrueren (Ronin 2006; 2009) heb ik voornamelijk beroep gedaan op de Europese bevolkingslijsten die ik in de jaarboeken van Belgisch-Congo terugvond, en op de persoonlijke dossiers van de ambtenaren in de archieven van het voormalige Ministerie van Koloniën. Ik raadpleegde ook de Russische persartikelen die in de jaren twintig en dertig verschenen in onder andere Brussel, Parijs, Berlijn en Praag. Ik heb bovendien de kans

gehad om verschillende mémoires, dagboeken en onuitgegeven brieven te lezen uit de familie-archieven van een aantal Russische ex-kolonialen en om een honderdtal interviews van hen of hun naasten af te nemen in België en Frankrijk. Tijdens mijn eigen reizen in de Democratische Republiek Congo (2011 en 2012), en in Burundi en Rwanda (2015) heb ik telkens getracht sporen terug te vinden van de Russische aanwezigheid. Omdat mijn zoektocht plaatsvond vele jaren na hun vertrek uit Afrika, zijn de resultaten weliswaar eerder bescheiden, maar niet onbelangrijk.

De grote meerderheid van de emigranten was erg gehecht aan het orthodox-christelijke geloof en de riten, en zette haar religieuze leven voort in de tropen voor zover dat mogelijk was. Hun Russische kerken, parochies en clerus hadden de emigranten tijdelijk achtergelaten in Europa. In de grote centra van Belgisch Afrika waren er wel Grieks-orthodoxe priesters. De kleine Russische diaspora in de industriële centra van Katanga bijvoorbeeld ging regelmatig, sinds de jaren dertig, naar de buitengewoon mooie Griekse Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkerk in Elisabethstad (nu Lumumbashi). Vooral met Pasen, het belangrijkste feest voor

© Vladimir Ronin

orthodoxe christenen, verzamelden ze in dit pareltje van traditionele Byzantijnse architectuur, in de laan die vandaag de naam van Lumumba draagt. Ook in oorlogstijd, wanneer de paasliturgie werd gecelebreerd volgens de orthodoxe kerkelijke kalender, kon men er altijd de Russische families Litvinoff en de Heiden aantreffen die in Elisabethstad woonden, net als de familie Belawsky, de ingenieur Théodore von der Launitz en prins Vsevolod Obolensky die uit Jadotstad (Likasi) kwamen. Een twintigtal Russen mengde zich op die momenten onder de massa

Griekse gelovigen en verloor zich in nostalgische herinneringen aan het verre vaderland.

Binnen deze muren, versierd met marmerstenen die uit Griekenland waren aangevoerd, doopte een Griekse priester Russische kinderen zoals de kleine Tania Belawsky in 1945, of voltrok hij een religieus huwelijk zoals dat van Olga Mikhaïloff, 20 jaar oud, en haar Belgische verloofde in 1958. Aan het einde van het koloniale tijdperk konden de twintig of dertig Russen uit Katanga in diezelfde Griekse kerk in Elisabethstad zelfs meerdere malen ●●●

◆ De Grieks-orthodoxe Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkerk in Lubumbashi, juli 2012

... een eredienst bijwonen in hun eigen liturgische taal, het Kerkslavisch. In oktober 1956 kwam namelijk een oude Russische priester, vader Siméon Starikoff, uit Zuid-Afrika een bezoek brengen aan zijn landgenoten in Belgisch-Congo. Starikoff behoorde tot de Russisch-Orthodoxe Kerk in het Buitenland, een organisatie die Russische emigranten over de hele wereld verenigde. De orthodoxe patriarch van Alexandrië, onder wiens jurisdictie de Grieken van het hele Afrikaanse continent vielen, had de Russische priester kort voor zijn reis de toestemming gegeven om de liturgie te celebreren in de Griekse kerken.

In zijn reisverslag herinnert vader Siméon zich 'de prachtige kerk van Elisabethstad, erg hoog, met een onvergelykbare akoestiek en schitterende iconen' (Starikov 1956, 16). Samen met zijn Griekse collega verzorgde de Russische priester er de vespers en de zondagsdienst, waarvan een groot deel zich in het Kerkslavisch voltrok. Er was zelfs een geïmproviseerd Russisch koortje dat het publiek bijzonder kon bekoren. Dat koor werd voor de gelegenheid samengesteld door 'een echte kenner van de Russische liturgische gezangen', een orthodox-christelijke Belg die eveneens uit Rusland afkomstig was. Het ging hier om Antoine Mols, geboren in Moskou en hoofdveearts van het Comité Spécial du Katanga. Buiten enkele tientallen Russen uit Elisabethstad en Jadotstad zat de kerk afgeladen vol met honderden Grieken die enthousiast en solidair meevierden, zo schrijft een tevreden Starikoff in zijn verslag. Enkele jaren later bezocht de opvolger van vader Siméon in Johannesburg, archimandriet Alexis Tchernai, nog twee maal de Russen in de grote steden van Congo: in 1959 en in de lente van 1960, net voor de dekolonisatie. In Elisabethstad stelden de Grieken telkens hun kerk ter beschikking om de liturgie in het Kerkslavisch te celebreren. In de mémoires van de archimandriet lezen we dat de spirituele vreugde van zijn landgenoten niet in woorden te vatten was, 'want ze verlangden zo naar hun

eigen kerk, hun eigen ritën, hun eigen priester...' (Chernay 1981, 193)

De meest opmerkelijke episode in het leven van de Russen in Belgisch Katanga was echter 6 mei 1945, de dag waarop de Russen dat jaar Pasen vierden volgens hun kalender. Ook deze anekdote is verbonden met de Griekse kerk van Elisabethstad. De oorlog in Europa liep op zijn einde en zelfs de Russische emigranten, nochtans sterk gekant tegen het Sovjetregime, verheugden zich sinds Stalingrad bijzonder over de overwinningen van hun volk op de Duitsers. Ze waren ook opgetogen over een aantal onverwachte veranderingen die zich tijdens de oorlog hadden voorgedaan in het rijk van Stalin. Zo werden een aantal tradities in het Rode Leger in ere hersteld die dateerden uit de periode van de tsaren, toonde Stalin zich nogal welwillend tegenover de Russisch-orthodoxe Kerk, en schakelde de Sovjetpropaganda over van hymnen over de 'proletariërs aller landen' naar lof voor de 'grootseheid van de Russische natie'. Op 1 januari 1944 ruimde de *Internationale* als volkslied van de Sovjetunie plaats voor een patriotistisch lied dat de 'onverwoestbare unie van de vrije republieken' bezong, 'gesmeed voor eeuwen door het almachtige Rusland'.

Na de paasliturgie van 1945 verliet een groep Russen de Griekse kerk van Elisabethstad. Onder hen bevond zich Théodore von der Lahnitz, een voormalig kapitein van het antibolsjewistische leger wiens vader, burgemeester van Sint-Petersburg onder de tsar, was vermoord door een revolutionaire terrorist. Net buiten de kerk bracht hij de mensen tot stilstand en sprak hun vastberaden toe: 'Heren, laten we het nieuwe Russische volkslied zingen!' Een bijna onvoorstelbaar tafereel speelde zich toen af op het plein voor de Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkerk... Een groep voormalige officieren en zonen van voormalige officieren die tegen het communistische regime hadden gestreden in een lange en meedogenloze burgeroorlog, die sinds meer dan twintig jaar een uitgesproken haat koesterden jegens het bolsjewisme en in

1941-1942 nog geloofden dat Hitler Rusland ging bevrijden van het rode juk – deze mensen brachten publiekelijk, op paaszondag en in het centrum van een Belgische koloniale stad, het volkslied van de Sovjetunie ten berde. Het is prins Obolensky, een van de deelnemers aan die spontane manifestatie, die me een halve eeuw later de anekdote met veel vaderlandse trots zou vertellen.

Een andere plek in Centraal-Afrika waar menig Russisch emigrant zich heeft ingezet voor het Belgische koloniale werk, is Bujumbura, de hoofdstad

van Burundi. Iedereen herinnert zich de hevige onrust die ontstond toen op 30 juni 1960 de Congolese onafhankelijkheid werd uitgeroepen. De kolonialen, ook die van Russische afkomst, sloegen massaal op de vlucht voor chaos en geweld. Ze trokken naar Europa, of gingen vanuit oostelijk Congo richting Ruanda-Urundi, een trustgebied van de VN dat in 1960 nog onder Belgisch bestuur viel. Een deel van de hechte Russische gemeenschap die in de jaren vijftig in en rond Bukavu woonde, week zo uit naar de hoofdplaats van Ruanda-Urundi, Usumbura (Bujumbura).

◆ De Grieks-orthodoxe kerk in Bujumbura, april 2015

... Tot aan de onafhankelijkheid van Rwanda en Burundi (1962) pendelde landbouwingenieur Vsevolod Kutcharoff tussen Usumbura, waar het in die tijd nog relatief rustig was, en zijn proefstation bij Bukavu. In de brieven die hij schreef aan zijn vrouw in Brussel vertelt hij hoe het orthodoxe paasfeest in 1961 werd gevierd in Usumbura. Op zaterdagavond 8 april, terwijl veel Europeanen in de cinemazalen een nieuwe film met Brigitte Bardot bekeken, gingen een tiental Russen naar de vigilie in de Griekse kerk die recent was ingewijd. De kerk was gebouwd tussen 1955 en 1959 en geldt nu nog als een van de mooiste en meest exotische bouwwerken van Bujumbura. Kutcharoff en zijn landgenoten waren echter zeer ontevreden over de manier waarop de Grieken Pasen vierden dat jaar, zo lezen we in zijn brief: 'Een klucht, dat is het. Iedereen hangt hier maar zinloos wat rond, en niemand begrijpt er een snars van.'

Niet iedereen verliet Congo in 1960. Verschillende Russische ex-kolonialen hadden niets te zoeken in Europa: ze hadden er geen familie, geen huis, geen erfenis... Waar moesten ze heen na een lange carrière van 25, 30 of zelfs 40 jaar in Afrika? In het onafhankelijke Congo werden daarom een aantal belangrijke functies bekleed door Russische ingenieurs. Zo vertegenwoordigde graaf Vladimir Apraxine, een mijnningenieur en zoon van de privé-secretaris van de laatste keizerin van Rusland, tussen 1964 en 1970 het directoraat-generaal van Union Minière (Gécamines vanaf 1966) in Kolwezi, een van de grootste industriële centra van het land. Hij was dus een sleutelfiguur in de regio en was op zijn eentje verantwoordelijk voor de gehele lokale bevolking, die bestond uit zo'n 5000 Europeanen en 50 000 Congo-lezen. Na de dekolonisatie wist Apraxine zich goed aan te passen aan de nieuwe situatie. 'Très slave, très grand seigneur' –, 'een echte Slaaf, een echt heerschap' – zo beschreef een Belgische schrijver op bezoek in Katanga hem

(Marchal 1969, 13). De Russische aristocraat straalde een natuurlijk gezag uit, zowel in de mijnen en de fabrieken als in de stad. Van alle zaken die hij moest bestieren voor het welzijn van de bevolking van Kolwezi was er één die hem wel erg nauw aan het hart lag: de bouw van de Grieks-orthodoxe kerk. De Sint-Joriskerk werd pas in 1974 afgewerkt, vier jaar na het vertrek van 'bwana Apraxine' uit Congo, maar de Griekse gemeenschap in die tijd was hem en zijn echtgenote Marie Kotliarewsky erg dankbaar. Het is dan ook niet zonder reden dat het echtpaar onderscheidingen ontving van de patriarch van Alexandrië. Gravin Marie Apraxine onthulde me later dat ze voor de kerk in aanbouw een van de Russische iconen schonk die ze met haar man had meegebracht naar Afrika.

Een halve eeuw, dat is lang. Toen ik in juli 2012 zelf de Sint-Joriskerk in Kolwezi betrad, woonden er bijna geen Grieken meer in de stad. De Congolese orthodoxe parochianen, zelfs de oudsten onder hen, wisten niets over de familie Apraxine of over de Russische icoon in hun kerk. Gelukkig ontmoette ik er ook de Griekse bisschop van Katanga, Mgr Meletios, die me onmiddellijk een kleine icoon aanwees die een van de meest vereerde heiligen in Rusland voorstelde: Sergius van Radonezj, stichter van het beroemde Klooster van de Heilige Drievuldigheid bij Moskou in de veertiende eeuw. Het schitterende icoontje is een unieke en aangrijpende herinnering aan de Russische aanwezigheid in Centraal-Afrika tijdens de koloniale en postkoloniale periode. Mgr Meletios vertelde me bovendien dat enkele mensen uit Rusland hem in 2005 of 2006 in Kolwezi opzochten. Ze stonden op het punt om een mijnbouwconcessie te kopen in Katanga en vroegen de Griekse bisschop om zijn zegen te komen geven. Zo is de geschiedenis van de Russen in Congo misschien toch nog niet ten einde... ■

Vladimir Ronin (KU Leuven, campus Antwerpen)
Vertaling uit het Frans: Anneleen Spiessens

◆ De Grieks-orthodoxe Sint-Joriskerk in Kolwezi, juli 2012

→ Bibliografie

- ◆ Alexey Chernay, *Russian Odyssey: The Life Path of an Exile*, Roodepoort: Cum Books, 1981.
- ◆ Omer Marchal, 'Au nouveau Katanga', *Spécial*, 2 juli 1969, 10-14.
- ◆ Vladimir Ronin, 'Les Russes au Congo belge', Contactforum 23 november 2005, Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Kunsten, 2006, 89-104.
- ◆ Vladimir Ronin, *Russkoe Kongo, 1870-1970* [Russisch Congo, 1870-1970], Moscou: Russkij put, 2009.
- ◆ Simeon Starikov, 'Missionerskaja poezdka vglub' Afriki' [Een missiereis naar het hart van Afrika], *Pravoslavnaia Rus* 24, 1956, 15-17.